

PROLOOG

Als alles volgens plan was verlopen, was het nooit gebeurd. We waren immers al op de terugweg. Als we gewoon rechts af waren geslagen toen we op de Västra Trädgårdsgatan kwamen, hadden we de Kungsträdgården op ons gemak achter ons gelaten. In de metro naar huis hadden we de dag kunnen doornemen, de berichtgeving in de media, de daden van de demonstranten en de politie-inzet. Maar hoewel ik al klaar ben met mijn verslag, doen we iets anders. Ik heb doorlopend korte berichtjes op de sociale media gezet en dat is echt voldoende. Een redactioneel commentaar voor de papieren krant is overbodig. De demonstrerende groep neonazi's is per slot van rekening niet erg groot. Er zijn tweemaal zoveel tegenstanders en de politie heeft de beide groepen uit elkaar gehouden. Hoewel de demonstratie van de neonazi's door een hoop giftige teksten en verhitte mediadebatten is voorafgegaan, lijkt de situatie onder controle en is het vuur zo ongeveer uitgedoofd nu de dag van de demonstratie ten einde loopt.

De mensen gaan weg, maar Åsa en ik blijven even staan als we op de Västra Trädgårdsgatan komen. We kijken om naar de Kungsträdgården, het plein waar de tegedemonstranten na een paar uur in de zon hun spandoeken oprollen en het plein verlaten. Velen van hen zijn jong, maar er zijn er ook verbazend veel van mijn eigen leeftijd.

‘Zullen we gaan? Je bent nu toch klaar?’ vraagt Åsa.

‘Ja. Maar laten we de weg langs de kerk nemen,’ zeg ik.

Nog één keer bij de Jacobskerk kijken, denk ik, waar de politie forse afzettingen heeft aangebracht in de richting van het Gustav Adolfs torg, het plein van de nazidemonstratie. Zo ver zijn we nog niet geweest, we waren alleen bij de afzettingen op de Kungsträdgården, waar het opvallend rustig was.

Daar hadden we het bij moeten laten. We hadden door moeten lopen naar rechts, de kant die we ook al op gingen, weg van de Kungsträdgården.

Maar we draaien om. We gaan de andere kant op, en zodra we bij de Jacobskerk de hoek om komen, merken we dat de sfeer hier anders is. Verderop, tegen de muur van de Gallerian, zit een groot aantal gemaskerde jongeren. De politie houdt hen daar in bedwang, trekt hen een voor een overeind, doet hun masker af, noteert hun identiteit en brengt hen naar de klaarstaande politiewagens. Er is iets gebeurd, misschien een poging van deze jongeren om bij de neonazi's te komen die een paar straten verderop actievoeren.

We blijven even staan kijken hoe de politie iedereen afzon-

derlijk methodisch en kalm controleert: overeind, masker, muts en zonnebril af, kraag omlaag en dan vragen om identificatie voordat ze een voor een naar de ME-wagens worden gebracht.

Ik had hem nog niet gezien, maar Åsa wel. Hij staat rechts van ons tussen de toeschouwers, een sterke man met een systeemcamera. Elke keer als de politie weer een tegendemonstrant beveelt op te staan, zet hij twee stappen naar voren. De camera klikt en hij neemt van elke demonstrant een serie foto's.

‘Waarom fotografeer je ze?’ vraagt Åsa.

‘Als ze hiernaartoe komen, is het hun eigen schuld,’ antwoordt hij.

‘Maar wat ga je met die foto's doen?’

De man kijkt haar minachtend aan.

‘Dat gaat je niks aan. Ik ruk me erbij af of ik gooi ze op internet,’ zegt hij.

Naming en shaming. Oproepen tot achternazitten en sarnen. Rechts-extremistische groeperingen hebben dat al eerder gedaan. Bedoelt hij dat?

Ik wil hem niet in mijn buurt hebben. Als politiek redacteur van het vakbondsblad *Arbetet* heb ik lawines van rechts-extremistische haat en zelfs expliciete doodsbedreigingen over me heen gekregen. Ik heb geprobeerd me er niets van aan te trekken. Ik heb geprobeerd gewoon te blijven schrijven als altijd, maar ik ontkwam er niet aan, ook al was het nu al een tijdje geleden dat ik voor het laatst een geweldsbedreiging had ontvangen.

Als ik de man die alle opgepakte tegendemonstranten vastlegt in de ogen kijk, bedenk ik dat het al lang geleden is dat ik vanwege mijn stukken een directe bedreiging heb ontvangen. En ik voel dat ik op de verkeerde plek ben.

De man zal later tijdens de rechtszaak ontkennen dat hij iets met de neonazi's te maken heeft, hij zal zeggen dat hij freelancefotograaf is en daar was om foto's te nemen in de hoop dat hij die kon verkopen.

Hij kijkt me aan. Ik heb het idee dat hij me herkent. En misschien doet hij dat ook wel. Meestal ga ik anoniem op in een menigte, maar een enkele keer gebeurt het dat mensen me herkennen van mijn sporadische optredens op tv en discussiepodia. We wisselen nog een paar zinnen en dan gaan we weg, Åsa en ik. Op dat moment pakt hij zijn camera. Vanaf een paar passen afstand richt hij die op mij en knipt.

Ik heb een gevoel alsof er zeventig waterstofbommen in me ontploffen. Ik heb een gevoel alsof ik al te kijk ben gezet op internet, alsof een overmacht aan nazi's zijn wagens al heeft voorgereden om me op te halen, zoals ze al zoveel anderen hebben opgehaald, zoals ze families hebben gespleten, zoals ze oom Bart hebben opgehaald, zoals ze tante Co hebben opgehaald.

Ik schreeuw het uit, hard, en sla de camera weg. De man schrikt en ik zie dat zijn lip bloedt.

'Ophouden!' brult een stem vlak bij me, en twee agenten overmeesteren me. Ze slepen me mee en drukken me tegen een van hun bestelwagens.

Verderop zie ik Åsa staan, met open mond en grote ogen, geschokt. Ze krijgt een agent te pakken en begint met hem te praten. Ik roep dat ik van haar houd. Waarom weet ik niet, maar ik wil het zeggen.

Ze trekken me de hele buurt door en zetten me in een politiewagen. Mijn bril valt af, maar ik krijg hem snel weer te pakken.

Wat is er gebeurd?

Het ging heel snel. Ik tril, mijn hart gaat tekeer. Ik hijg en kan mijn ademhaling niet onder controle krijgen. Ik ben de enige in de auto, maar er staan een paar agenten voor. We zijn een behoorlijk eind verwijderd van de plek waar de andere politiewagens de van hun maskers ontdane jongeren wegrijden. Er zijn een heleboel jongeren opgepakt – en ik, een ouwe zestigplusser.

Er verstrijkt een halfuur of zoiets, maar ik heb moeite om tot rust te komen en mijn emotie blijft. Het akelige gevoel dat je een stuk wild bent waarop mag worden gejaagd, dat je je moet verstoppen achter gordijnen, dat je moet vluchten als er geüniformeerde mannen in je huis binnendringen, als het kwaad zegeviert.

Na een hele tijd stapt er een agent in, die naast me komt zitten. Het is niet een van degenen die me hebben opgepakt en hij heeft niet gezien wat er is gebeurd, maar hij wil een eerste verhoor doen en haalt snel verhoorformulieren uit een map die hij bij zich heeft.

Wat is er gebeurd?

Moet ik vertellen over De Kooi? Over alle mensen die daar woonden? Moet ik vertellen over mijn vader? Over oom Bart, tante Annie, tante Co, tante Dien? Moet ik het hebben over Ravensbrück? Over de dodenmarsen uit Dachau? Over het concentratiekamp in Vught?

Nee, daar begin ik niet over.

Ik vertel dat ik de camera wegsloeg.

De officier van justitie besluit een aanklacht tegen me in te dienen. Pas vele maanden later zijn de gerechtelijke molens klaar met malen, en ik krijg een voorwaardelijk vonnis en een boete. Maar de stem van het verleden zwijgt niet, en als het definitieve oordeel van de hoogste instantie er is en de hele rechtsgang achter de rug is, is de emotie er nog steeds.

Want ik herinner me de gesprekken, in Nederland of als mijn Nederlandse familie op bezoek was in Zweden. Ik herinner me de machteloosheid, het verdriet dat, ondanks alle liefde, ondanks alle plezier, zo dicht onder het oppervlak zat toen ik opgroeide. Toen ik de man zijn camera op me zag richten, was het alsof ik alle geweerlopen zag die de nazi's op hun slachtoffers richtten. Ik blijf er maar over doormalen en ik ga naar de kelder en zoek de verzameling mappen op waarvan ik weet dat ze daar liggen.

DE KOOI staat erop. Getuigenissen, herinneringen, stukken tekst van familieleden. Mijn eigen aantekeningen uit mijn

kinder- en jeugdijaren. Ik moet ze herlezen. Ik moet erachter komen wat er weer broeit in Europa.

Ik moet de waarschuwingen lezen die mijn familieleden hebben nagelaten.

DE GEUR VAN IJZER

Ik ben negen jaar en de oorlog is al lang afgelopen. De lange tijd van menselijke kwaadaardigheid is in de mist van het verleden vergleden en mijn Zweedse familie besteedt niet veel aandacht meer aan de oorlogsjaren. Het zijn jaren van groei in Zweden, waarin arbeiders en kantoorwerkers samen aan een toekomst willen bouwen die welvaart brengt voor iedereen, voor jong en oud, man en vrouw, voor witte en blauwe boorden. Het verleden is niet meer interessant.

Maar in Nederland is dat anders. Dat voel ik. Lange tijd kon ik er niet de vinger achter krijgen wat het precies was, dat lastig grijpbare, die ondertoon in alles wat er werd gezegd, alsof iets nog maar net is gebeurd, nog maar pas is afgesloten, iets wat nog altijd actueel lijkt en in alle gesprekken tussen mijn Nederlandse familieleden sluipt als we 's avonds bij mijn tante zijn. Bij mijn Zweedse familie is er niets wat daarop lijkt. Er is een verschil, een duidelijk verschil, tussen mijn Zweedse familieleden van moederskant en mijn grote Nederlandse

familie van vaderskant. In Nederland leeft de herinnering nog wel, ook wanneer we niet over het verleden praten.

Maar er is nog een verschil, een grenslijn tussen mijn vader en zijn familie in Nederland: zodra we over het verleden beginnen, ontstaat er afstand tussen hoe het merendeel van mijn Nederlandse familieleden de oorlog heeft ervaren en hoe mijn vader die herinnering afhoudt. Ik moet net negen zijn geweest in de zomer waarin ik dat voor het eerst echt waarneem. En zie hoe het hem dwarszit.

Nederland, het geboorteland van mijn vader Steef Klepke, waar ik zo graag ben, te midden van mijn grote Nederlandse familie, de altijd zo positieve tantes, grootouders, oudtantes, neven, nichten en al die anderen. Waar ik een vanzelfsprekende plek inneem, zelfs zonder dat ik de taal goed spreek. Die wijddopen armen, die blijge gezichten, die vele grapjes, ondanks alles.

Maar die nacht dat we onderweg zijn naar Nederland zie ik de angst bij mijn vader, en de onrust die hem bevangt door iets wat er tijdens die reis naar het continent gebeurt, een kleinigheid eigenlijk. Als kind kom ik vaak in Nederland, en ik geniet er elke keer van. Vaak gaan we met ons hele gezin, maar deze keer ga ik alleen met mijn vader. Mijn moeder en mijn broer zijn alleen meegegaan van Uppsala naar Stockholm, het eerste kleine stukje. We zitten in een derdeklaswagon. De harde bankjes van de derde klasse zijn officieel inmiddels wel uit Zweden verdwenen, als teken van welvaart, als teken

dat menselijke waardigheid niet meer kan worden ingedeeld in meer dan twee klassen, maar af en toe duiken ze toch nog op, die oude derdeklaswagons die helemaal achter aan de trein worden gehangen en tweede klasse worden genoemd. De bankjes van de derde klasse doen me denken aan de banken in het Stadspark in Uppsala, waar ik vaak stilletjes met mijn moeder zit als ik op de fiets met haar meega naar haar werk in het Academisch Ziekenhuis. Het zijn ondiepe houten banken met smalle latjes. Ik hou ervan, maar mijn vader wordt kwaad als we in tot tweedeklaswagons omgedoopte derdeklaswagons moeten zitten. De toekomst is immers aangebroken, de moderne samenleving, onder de vlag van gelijkwaardigheid gaan we voort naar kleinere kloven en grotere menselijke waardigheid. Het is alsof de harde lattenbankjes hier niet mogen zijn, ze zijn een misdaad tegen mijn vaders ideaal van de verzorgingsstaat, een parallelle werkelijkheid, een herinnering aan het schrikbeeld van de huizen vol luizen, de tuberculose, de armoede en de oorlog waarmee hij is opgegroeid.

Pas als we 's avonds in Kopenhagen uitstappen begint de onrust te kriebelen. Het is wel een buurland, maar ik voel me er niet zo vanzelfsprekend thuis als in Zweden en in Nederland, en ik blijf dicht bij mijn vader als we naar de perrons onder het stationsgebouw lopen. Mijn vader brengt ons naar de goede wagon en de goede plaatsen in een nieuwe trein, waar we twee bedden hebben in een slaapwagon. De andere passagiers blijven in het rijk der schaduwen en we gaan vrijwel onmiddellijk naar bed. Ik krijg het middelste bed. Mijn vader

kruipt in het bed dat over het smalle gangpaadje uitsteekt. We liggen allebei met ons hoofd naar het raampje.

Als de wagon begint te slingeren en ik een paar uur later wakker word doordat de trein wordt afgekoppeld om op de veerboot naar Duitsland te worden gezet, zie ik dat mijn vader ook heeft liggen slapen. Hij ziet er verward uit en knippert met zijn ogen in de schemerduistere slaapwagon. We zeggen niets. Binnen is het donker en stil. Buiten is des te meer te horen. IJzer tegen ijzer, koppeling tegen koppeling. De buffers van de wagon klappen ergens tegenaan. Dan blijft de trein weer in stilte staan. Ons deel ervan – een of twee wagons – is in afwachting van het aan boord gaan op een zijspoor gezet. Het duurt lang en de meeste passagiers zijn waarschijnlijk weer in slaap gevallen als het treinstel opnieuw in beweging komt. Langzaam duwt de diesellocomotief de wagons de treinveerboot op, waar hij ons achterlaat. Er komt een briesje door het ongeïsoleerde raampje aan mijn hoofdeinde. Er hangt een geur van ijzer.

Buiten zie ik mannen, meer als donkere gestalten. Ze trekken aan rammelende kettingen. Het ene uiteinde van de kettingen wordt vastgemaakt aan de onderkant van de wagons, het andere aan de grote ringen op het dek. Het rammelt en klappert als de kettingen worden aangetrokken. Ze worden stevig aangetrokken, zodat de wagons op zee niet aan het rijden gaan. De donkere schaduwen verwijderen zich van onze wagon. Het wordt stil. Misschien zijn de mannen de volgende wagon aan het vastzetten of zijn ze klaar en maken ze zich op om te vertrekken.

Dan hoor ik het. Een zwak gefluit. Het wordt duidelijk en luid, maar het is moeilijk te bepalen waar het vandaan komt. Ergens buiten is iemand een liedje aan het fluiten. Ik herken het. En ik zie hoe mijn vader reageert. Er is iets, een verband met een tijd lang geleden, een pijnlijke associatie, en dat bij zoiets doodgewoons. Hij tilt zijn hoofd op en zoekt op de tast naar zijn ebonieten bril. Hij schuift het vaalbruine rolgordijn een stukje open en kijkt bezorgd door het raampje. Zijn mond hangt open en zijn ogen speuren van rechts naar links terwijl hij in stilte reageert. Alleen zijn lippen bewegen. Het gefluit gaat door, nog een couplet, en nog een. Ik zie dat het mijn vader hevig raakt. Hij kijkt voorzichtig naar buiten, trekt zich wat terug en laat het gordijn een stukje zakken, zodat er nog maar een klein kiertje openblijft, alsof hij zich verborgen houdt. Ik herken de melodie, maar hoewel ik het lied wel heb horen zingen, zou ik de tekst nooit hebben kunnen reproduceren, en ik ken de taal niet.

Vor der Kaserne vor dem großen Tor

Stand eine Laterne

Und steht sie noch davor

So woll'n wir uns da wiederseh'n

Bei der Laterne woll'n wir steh'n

Wie einst Lili Marleen

Wie einst Lili Marleen

De duisternis is verdwenen. De nacht is overgegaan in de dag. Maar mijn vader zwijgt. Hij zit zwijgend en ernstig met zijn gezicht naar het raam, en ik zie dat hij diep in gedachten is verzonken. Voor het raam glijden zwart-witte koeien voorbij als onze sneltrein door het vlakke landschap rijdt, dat oplicht in een wittige, regenachtige mist. Ik houd van dat landschap, zelfs in dit weer, in elk weer.

Maar mijn vader blijft zwijgend zitten, met zijn blik gericht op de onderkant van de ruit. Zijn ogen bewegen niet, ze volgen niets en lijken de grote landbouwmachines die langzaam over de uitgestrekte velden bewegen niet op te merken. Zijn blik blijft nooit hangen op een van de gebouwen die we passeren.

Mijn vader heeft nu een flinke, ruwe stoppelbaard. Hij scheert zich nooit als we naar Nederland gaan, niet zolang we op reis zijn, pas als we in Leiden aankomen. Deze ochtend vormen zijn donkere stoppels één geheel met zijn zwarte, achterovergekamde haar.

En de ernst blijft.

Ik herken die. De ernst op zijn gezicht. Als een vage klank, een weerklank. Ik wil er niet meer over weten, maar ik heb het wel eerder gezien. Het geluid van het spoor. Het ritmische gerammel. Ooit reisde hij de andere kant op, naar het noorden, naar de vrijheid. Toen liet hij zijn ouders, zussen, neven en nichten achter. En de vrienden en familieleden die de oorlog niet overleefden. Als ik als kind iets wil weten over de oorlogsjaren, houdt het gesprek daar meestal op. Als we bij de doden komen. Het is gemakkelijker voor mijn vader om

over zijn naaste familie te praten, over degenen die het wél hebben overleefd. Naar hen zijn we nu op weg.

Af en toe, in Nederland, komt die zwaarmoedigheid bij hem op.

‘Papa,’ zeg ik, ‘zullen we gaan kaarten?’

Hij kijkt me aan, heel even afwezig. Dan lacht hij en kijkt op zijn horloge.

‘We zijn er al bijna, maar één potje redden we nog wel.’

We stappen uit in Utrecht. En daar staan ze al op ons te wachten, blij en lachend.

Mijn vaders zussen tante Annie en tante Mien en de man van tante Annie, oom Bart, zijn gekomen om ons op te halen, zoals ze al zo vaak hebben gedaan. En er glijdt iets van me af, een keten, een verplichting.

Hoewel het maar een klein stukje is van Utrecht naar Leiden en we zelf heel goed voor het laatste stukje zouden kunnen overstappen op de stoptrein, weten we dat ze hier meestal staan te wachten, een paar familieleden die elke keer het laatste stukje met ons meerijden naar mijn vaders geboortestad Leiden, de universiteitsstad die tussen Amsterdam, Den Haag en Rotterdam in ligt.

‘Steef! Martin! Hier zijn we. Wat fijn om jullie te zien!’

Ze beginnen al te roepen zodra we uitstappen. Op het peron in Utrecht omhelzen we elkaar, kussen elkaar op de wang, één, twee, drie keer en dan nog een kus pal op de mond, totaal anders dan in Zweden.

Als de stoptrein op het station van Leiden aankomt, voel

ik me thuis. Advertentieboarden bij het kleine busstation maken melding van tentoonstellingen op de universiteit. In de botanische tuin staan gewassen uit Indonesië. Ik probeer de woorden te lezen, als kind wil ik mijn Nederlands opfrissen. Maar ik zeg niets. Ik houd mijn vaders hand vast en laat de volwassenen praten terwijl ik naar de affiches, de mensen en de auto's om me heen kijk – en naar de vele fietsen. Ook deze keer stel ik vast dat ze in Nederland speciale dameszadels op damesfietsen hebben. Ronde plaatjes om op te zitten. Lastig als je een beetje vaart wilt maken, denk ik. Veel jongeren verplaatsen zich per fiets, veel studenten. Leiden is immers een studentenstad.

Maar mijn familie maakt geen deel uit van de universitaire wereld. Zij verdienen hun geld als arbeider. Mijn opa werkt bij de gasfabriek aan de Maresingel en veel andere familieleden werken in de textielindustrie, die hier al was voordat de stad een universiteit kreeg, in de fabrieken die de stad de naam 'Lakenstad' gaven. In de ogen van de rest van Europa was Leiden eeuwenlang meer een textielstad dan een universiteitsstad.

We lopen of fietsen altijd. De bus gebruiken we alleen als we naar zee gaan, de trein alleen naar Zweden.

En zoals altijd voert de man van mijn tante, oom Bart, het woord. Zijn altijd drukke stem is luid en speels stellig. Alsof hij altijd instemming met zijn betoog vraagt. Zijn sandalen klepperen en ik ben jaloers op zijn korte broek. Hier hoeft je niet een lange broek aan te hebben, zoals ik heb.

Zijn haar is dunner geworden, denk ik. De inhammen bij zijn

voorhoofd zijn groter geworden en laten een steeds haarlozere schedel zien.

Hij praat heel snel en hard. Ik kan hem bijna niet verstaan. Hij maakt grapjes en lacht.

‘Daar moeten we eens heen!’ zegt hij tegen mij.

Waarheen? Ik heb het niet meegekregen.

‘Panorama Mesdag, het grootste schilderij dat je ooit hebt gezien, in Den Haag. Het is rond en zo groot als een zaal!’

Tante Annie en tante Mien vertellen dat ze nog boodschappen moeten doen. Bij Vroom & Dreesmann? Nee, niet bij v&d, niet in Leiden. Dat wist ik al. Daar is iets mee, een herinnering die nog heel vers in het geheugen ligt. De v&d in Leiden opende zijn deuren voor de bezetter. Ze werkten met hen samen bij de verkoop en de levering van goederen. We lopen eraan voorbij.

Ze maken grappen, de volwassenen, en praten allemaal door elkaar heen. Lachend lopen mijn beide tantes een kleine levensmiddelenzaak in. Ik zie hun donkere haardossen opgaan in de menigte van andere klanten.

Oom Bart, mijn vader en ik steken een van de vele grachten over, we nemen nog een brug en nog een, door wijken waarvan ik de namen niet ken. Maar het deel van Noord-Leiden waar we nu komen ken ik: De Kooi, een arbeiderswijk, waar mijn hele naaste familie woont.

Als we daar komen laat ik mijn vaders hand los en loop ik een stukje voor hem en oom Bart uit. Hier weet ik immers de weg. De rijen huizen, de smalle grachten met stilstaand water

die zo kort zijn dat je elkaar er ook in de lengte overheen kunt beroepen en die nergens in lijken uit te komen.

Ze zijn verkleurd door groene algen en elk voorjaar ligt er een karakteristieke, groene laag stuifmeel als een deken over het water, ogenschijnlijk onveranderlijk, wat voor stormen er ook overheen gaan.

De nog kleinere grachten, of liever de sloten, die zijn gegraven aan de andere kant van de brede Willem de Zwijgerlaan, aan de noordkant van de wijk, zijn smal genoeg voor ons als kinderen om er met een beetje mazzel overheen te kunnen springen. Eerder daagden we elkaar, neefjes en nichtjes en vriendjes, uit door om een dubbeltje of een kwartje te wedden of de ondiepe sloten breder waren dan een paar stappen. Maar die muntjes zijn maar een fantasie-uitdaging. Geld wisselen we nooit uit. En de volwassenen begrijpen er niets van als we met natte kleren thuiskomen.

Iets verder weg, in de oudste ‘werkmanshuizen’, is mijn vader opgegroeid, bij opa en oma en zijn twee zussen, Annie en Mien.

We gaan de straat in waar tante Annie en oom Bart nu wonen. De rijen huizen van twee woonverdiepingen in lichtrode of roodgele baksteen verschillen aan de buitenkant niet veel van de rijtjes die tot op de dag van vandaag in Nederland worden gebouwd, maar ze zijn lager, kleiner en van mindere kwaliteit. Tegenwoordig zijn de rijtjeshuizen vaak twee of drie verdiepingen hoog, net als in Zweden. In De Kooi, waar veel van de oude huizen nu zijn afgebroken, was er op elke

verdieping een aparte woning. Aan de straatkant wordt de gevel op bepaalde afstanden onderbroken door twee buitendeuren naast elkaar. De ene deur geeft toegang tot een kleine benedenwoning, de andere tot een trap die naar een even kleine bovenwoning leidt. Op die manier konden de architecten meer huizen op een kleiner oppervlak kwijt dan tegenwoordig.

Op een bovenwoning in een van de rijtjes in De Kooi wonen Annie en Bart met hun kinderen, mijn nichtjes Marianne en Yvonne, die een paar jaar ouder zijn dan ik. Als we binnen zijn, kijk ik om me heen. Alles is nog hetzelfde.

Bovenaan de trap, die dus meteen na de voordeur begint, is een halletje met een altijd openstaande deur naar de kleine keuken aan de kant van de binnenplaats. We zetten onze bagage neer, hangen onze jassen op en ik ga de keuken in. Boven het aanrecht hangt een gasgeiser. Ik ben er nooit helemaal achter gekomen wanneer die moet branden en wanneer het warme water moet worden afgesloten. Het is een beetje eng, zo'n grote geiser, want er flakkert een vlammetje onder, dus ik durf er nooit erg dichtbij te komen. Ik denk dat hij kan ontploffen.

Naast de keuken is de woonkamer, waar we ook eten, en rechts van de trap is de deur naar de slaapkamer van tante Annie en oom Bart.

Het duurt niet lang of mijn beide tantes komen thuis. Ze zetten hun tassen in de keuken en hun stemvolume gaat omhoog.

‘Ziezo. Nu gaan we met zijn allen, van hier en van ver, lekker eten maken!’ zegt tante Annie.

Ik ben dol op haar vrolijke stem. Ik ben dol op de hartelijkheid in alles wat ze zegt en op het feit dat ze nooit om woorden verlegen zit.

Ik ben hier al vaak geweest en ik voel me hier thuis; het is er zo rustig, zo vrolijk. Ik voel dat ze van ons houdt. Soms is er dat andere, die schaduw die snel wegtrekt. Maar de opgewektheid is er bijna altijd.

Bezoekers komen altijd gewoon met hun schoenen aan binnen, zoals overal in Nederland, maar ik heb de mijne al uitgetrokken en op Zweedse wijze onderaan de trap gezet, bij de buitendeur.

Het bovenhuis heeft verschillende bergruimtes. In het plafond in de hal, vlak naast de trap naar de voordeur, zit een luik dat met een stang met een haakje eraan kan worden geopend. Met behulp van de haak kun je een trap naar de zolder omhoog trekken, naar twee kleine hoekjes onder het schuine dak. Daar liggen de bedden van mijn nichtjes Marianne en Yvonne sinds ze groot genoeg zijn om een eigen kamer te hebben. Daar logeer ik als ik op bezoek ben, soms samen met mijn broer, soms alleen.

Terwijl mijn vader mijn bagage naar het kleine kamertje onder het schuine dak brengt, help ik de spullen te pakken die we nodig hebben voor het eten. Ik probeer te doen alsof ik thuis ben en me aan te passen. Ik blijf hier nu een hele tijd.

Een paar keer per week dient het huis van tante Annie als

trefpunt voor familie en vrienden. Na de werkdag en het avondeten komen ze allemaal bij elkaar. Annie en Bart hebben door een paar ogen een koord getrokken van de hal boven naar de klink van de buitendeur, zodat ze die kunnen opendoen zonder dat ze voor elke bezoeker naar beneden hoeven te rennen.

En in mijn herinnering komen ze nu allemaal. Ze komen binnen met hun luide stemmen, gaan op de stoelen langs de muren van het kleine woonkamertje zitten, en het gesprek ontrolt zich. Tantes, zwagers en schoonzussen, de neven en nichten van mijn neven en nichten. Ze praten over van alles. Soms zijn er weinig bezoekers, soms veel. Na een tijdje gaan mijn nichtjes rond en vragen aan iedereen wat ze willen drinken, koffie of thee, zwart of met melk, met of zonder suiker, en ze prenten het allemaal in hun hoofd, maken een kopje naar ieders wens, zetten alles op dienbladen en brengen het naar de gasten. Daarna halen ze een blik met koekjes en gaan daarmee nog een keer rond. Elke gast pakt een koekje, en daarna wordt het blik weer in de kast in de keuken gezet. Een enkele keer, als het laat wordt, komt de koektrommel terug voor nog een rondje, maar normaal gesproken blijft het bij deze ene keer: een rondje voor een kop koffie en een rondje voor een koekje.

Nu zie ik dat een klein vrouwtje aan de ene lange muur een vuist maakt en daarmee druk begint te zwaaien.

‘...dat de hele buurt wordt afgesloten! Dat mag toch niet! We mogen het recht op vrije beweging niet smoren!’ fulmineert ze. Een park vlak bij De Kooi wordt deze zomer tijdelijk

afgesloten ten behoeve van bedrijfs evenementen. Het voorstel zal worden besproken in de gemeenteraad, vertelt ze.

Tante Co, Co Vijlbrief, een zus van mijn vaders moeder, is een spraakmakend lid van de gemeenteraad namens de Communistische Partij Nederland, de CPN. De meeste andere familieleden zijn sociaaldemocraten. Het gesprek komt altijd op politiek als zij er is, en daar blijft het dan over gaan.

Tante Co is een bijzondere vrouw, die even nauw bij onze familie betrokken raakte als haar zus, mijn oma. Voor mij betekende ze zelfs nog meer, omdat mijn oma stierf toen ik nog heel klein was. Mijn nichtje Yvonne beschouwde tante Co in haar jeugd als haar voornaamste vrouwelijke autoriteit, zegt ze nu. Tante Co had weliswaar een eigenwijsheid die je soms op de zenuwen werkte, maar voor Yvonne was ze toch een voorbeeld van hoe een vrije, zelfstandige vrouw zou moeten leven.

Tante Co was een energieke jonge vrouw geweest die jong was getrouwd en een stormachtig huwelijk had gehad. Ook zij woonde in De Kooi, voor de oorlog vlak bij mijn grootouders, in de eerste oorlogsjaren op een ander adres in De Kooi waar ze met haar dochter Rie naartoe was verhuisd, later in een woning aan de andere kant van de brede Willem de Zwijgerlaan. Ze blijft het liefst zitten als ze bij tante Annie is. Als ze opstaat, gaat dat moeizaam. Haar kniegewrichten zijn kapot.

Ik weet hoe dat komt. Haar knieën zijn geleidelijk aan gesloopt ten gevolge van de folteringen die ze in de concentratiekampen heeft ondergaan.

Hoewel ik nog een kind was, ontging de sfeer me niet. Zoals

toen ik zag dat tante Co's ogen opeens vochtig werden toen haar verhaal over De Kooi van voor de oorlog overging in een felle aanklacht tegen mensen die met de nazi's heulden. Zoals toen ik tante Annie een betoog over zoiets alledaags als dat de riolering in De Kooi nooit was afgemaakt met lage, verbeterde stem hoorde afsluiten met de woorden 'maar de verraders gingen vrijuit'. Zoals toen ik oom Bart de enthousiaste beschrijving van zijn nieuwe opera-idool hoorde afbreken om de huizen die we passeerden te vergelijken met de huizen van de bewakers in het werkkamp.

En zoals toen mijn neef Hans tijdens een van de vele familiebijeenkomsten in onze energieke, speelse kinderjaren plotse-ling een nieuwe beweging liet zien, waarbij hij zijn rechterarm strekte en 'Heil Hitler' riep. Wat werd het toen stil.

Mijn blik ging van de ene volwassene naar de andere. Het levendige gesprek was stilgevallen. Niemand zei iets. Er werd geen koffiekopje opgetild. Iedereen keek naar ons. Maar het was geen woede waarmee ze ernstig de blik van de nog steeds grijnzende, verbouwereerde Hans probeerden te vangen. Het was alsof er van iedereen iets was afgefallen, hun woorden, hun kracht. Wat overbleef was een last. Het was een zwaarte, een zwaarte die op hun gemoed rustte, vlak onder het oppervlak.

Zonder het bewust te merken paste ik me aan aan het roofdier dat daar vlak onder zat, de echo van iets wat vroeger was gebeurd en wat nog altijd hun leven bepaalde.

Pas later merkte ik hoezeer het ook mijn vader bepaalde,

ook al had hij het land op tijd verlaten, in de vorm van een schuldgevoel en de sterke wil om zich met het verleden te verzoenen.

In de zomer gaan we met zijn allen naar de grote camping in Noordwijkerhout.

Hier brengen we elke zomer een paar weken door, en ook deze keer is een groot deel van de familie meegekomen. De meesten wonen in De Kooi, maar er zijn ook familieleden bij van wie ik nauwelijks weet wie het zijn. Ze zijn er allemaal en ik mag een hele tijd in hun midden verblijven. Het is als een blijе droom. Ze zijn opgewekt, alsof de zon, de vrijheid en de natuur met de vele watertjes hen opvrolijken. Ze zijn met de bus en op de fiets gekomen en hebben een kampeerplek bij elkaar in de buurt gereserveerd. Ze zijn hier gekomen om bij elkaar te zijn, weg van het reilen en zeilen in hun stenen huizen, ver weg van de geuren en het verkeer van de stad. Ik zie dat ze lachen, het naar hun zin hebben en elkaar opzoeken.

Mijn nicht Yvonne heeft een vriendje met een motor. Ik mag achterop zitten terwijl hij me heen en weer rijdt, naar de grote weg en terug, soms zelfs de hele weg naar de zee, waar de golven tegen een eindeloos zandstrand aan rollen.

Het is vrijheid. 's Avonds kaarten we, met dubbele kaartspellen omdat we met zovelen zijn. Tante Mien wint. Ze wint royaal in de laatste ronde, als ik en de meeste anderen al uit-

geschakeld zijn. Maar we blijven allemaal zitten, leveren commentaar en lachen.

Noordwijkerhout ligt dicht bij zee. Niet zo dichtbij als de meer toeristische plaatsen Noordwijk aan Zee en Katwijk, maar wel op fietsafstand. Soms fietsen we naar zee en gaan we daar zwemmen. We blijven er een tijdje, eten ijs, patat en frikandellen. Mijn vader leert ons menselijke piramides te bouwen, gymnastische oefeningen die hij al beheerst sinds hij in zijn jeugd op een Leidse gymnastiekvereniging zat.

In Noordwijkerhout organiseren we ook de eerste wedstrijden slootjespringen, over kleine sloten, waarover het kan, en we dagen elkaar uit met kinderlijke prestaties. Als we op het strand zijn, trekken we lijnen die sloten moeten verbeelden en springen daaroverheen. Het ruwe, warme zand brandt tegen onze voetzolen. Maar we verbeteren onze records. Ik geniet.

De volwassenen zitten een stukje verderop. Ze kijken gemuseerd naar ons, maar zeggen er niets van. Yvonne's vriend rijdt rond op zijn motor. De volwassenen roepen naar hem dat hij in de duinen moet blijven en niet op het strand moet rijden.

De duinen.

‘Hebben ze hier de jongste zoon van De Bruin doodgeschoten?’ vraagt een van de volwassenen.

Ik wil het niet horen, maar ik luister toch. De familie De Bruin, een paar huizen verderop van waar mijn grootouders in De Kooi wonen. Ik was er met mijn vader geweest om gedag te zeggen. Een zwijgende vrouw en haar volwassen zoon. Het

was donker in hun huis. Stil. Jaren na de oorlog. Nog altijd stil.

‘Nee, dat was verder naar het noorden, in de richting van Bloemendaal.’

‘De lafheid!’

‘Ze hebben er daar meer doodgeschoten. Na 1945 hebben ze 422 lijken opgegraven in de duinen bij Bloemendaal, vooral verzetsmensen. Ze hebben hun zonen allebei meegenomen en de jongste doodgeschoten.’

Ik spring, val en mijn sprong mislukt totaal. Ik beland midden in de denkbeeldige sloot. Ik zou kletsnat zijn geworden als het een echte sloot was geweest. Mijn linkerknie doet zeer. Het lijkt wel of ik hem verstuikt heb.

Voorzichtig kijk ik op naar de anderen om me heen.

Het ruwe zand brandt op mijn lichaam.

Het gefluister, dat voortdurende gefluister over iets van vroeger, was weer ontbrand en uitgedoofd.